

**MARIONETKA SAN'ATINING MADANIY VA IJTIMOYIY AHAMIYATI:
TEATR VA JAMIYAT O'RTASIDAGI ALOQALAR**

Hasanov Zarif Olimovich
Toshkent marionetka teatri rejissyori

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada marionetka san'atining madaniy va ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi. Marionetka teatri qadimiy san'at turi sifatida jamiyatning turli bosqichlarida muhim rol o'ynab kelgan. Ushbu maqolada marionetka san'atining teatr san'ati bilan o'zaro aloqalari, uning ijtimoiy tarbiya va madaniy merosni saqlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, marionetka spektakllarining pedagogik va psixologik ta'siri ham o'rganilib, uning yosh avlod ongiga ta'siri haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: marionetka san'ati, teatr, madaniyat, ijtimoiy ta'sir, pedagogika, folklor, zamonaviy teatr.

**«КУЛЬТУРНОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИСКУССТВА
МАРИОНЕТОК: СВЯЗИ ТЕАТРА И ОБЩЕСТВА»**

ДИРЕКТОР ТАШКЕНТСКОГО ТЕАТРА МАРИОНЕТОК

Гасанов Зариф Олимович

АБСТРАКТНЫЙ

В статье анализируется культурное и социальное значение кукольного театра. Будучи древней формой искусства, кукольный театр играл важную роль на разных этапах развития общества. В статье анализируется взаимосвязь кукольного искусства и театра, его роль в социальном воспитании и сохранении культурного наследия. Изучается также педагогическое и психологическое воздействие кукольных представлений, обсуждается их влияние на сознание подрастающего поколения.

Ключевые слова: кукольное искусство, театр, культура, социальное воздействие, педагогика, фольклор, современный театр.

**"CULTURAL AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF PUPPETRY:
CONNECTIONS BETWEEN THEATER AND SOCIETY"**

DIRECTOR OF THE TASHKENT MARIONETTE THEATER

Hasanov Zarif Olimovich

ABSTRACT

This article analyzes the cultural and social significance of puppetry. As an ancient art form, puppetry has played an important role in various stages of society. This article analyzes the relationship between puppetry and theatrical art, its role in social education and the preservation of cultural heritage. The pedagogical and psychological impact of puppet performances is also studied, and its impact on the consciousness of the younger generation is considered.

Keywords: puppetry, theater, culture, social impact, pedagogy, folklore, modern theater.

KIRISH

Marionetka san'ati insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, qadimdan turli xalqlarning an'anaviy teatr madaniyatida muhim o'rin tutib kelgan. Ushbu san'at turi ko'plab jamiyatlarda nafaqat ko'ngilochar vosita, balki axloqiy tarbiya, ma'naviy qadriyatlarni yetkazish va madaniy merosni saqlash vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Marionetka teatri teatr san'ati va jamiyat o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. U orqali turli davrlarning ijtimoiy muammolari, insoniy munosabatlar va madaniy meros sahnaga olib chiqilgan. Ayniqsa, an'anaviy va zamonaviy marionetka spektakllari yosh avlodni tarbiyalash, ularning badiiy didini shakllantirish va ijtimoiy muammolarni ko'rsatishda samarali vositaga aylangan.

Marionetka teatri insoniyat madaniyatining eng qadimiy va sirli san'at turlaridan biri bo'lib, u faqatgina ko'ngilochar vosita emas, balki jamiyat hayotining aks-sadosi sifatida ham namoyon bo'ladi. Ushbu san'at turi turli xalqlarning madaniy an'analari, ijtimoiy qadriyatlari va siyosiy jarayonlarini aks ettirgan. Marionetka teatri nafaqat bolalar uchun mo'ljallangan tomosha turi, balki yetuk san'at shakli bo'lib, u tarix davomida jamiyatning turli qatlamlariga ta'sir ko'rsatgan.

"Marionetka" so'zi frantsuzcha *marionnette* so'zidan olingan bo'lib, u kichik qo'g'irchoq, ip bilan boshqariladigan qahramon ma'nolarini anglatadi. Ushbu qo'g'irchoq turi boshqa qo'g'irchoq teatrlari janridan bir nechta muhim jihatlari bilan ajralib turadi.

Birinchidan, marionetkalar maxsus iplar yoki tayoqchalar yordamida boshqariladi. Qo'g'irchoqchining ustalik bilan iplarni boshqarishi orqali marionetkalar inson harakatlarini realistik tarzda aks ettirishi mumkin. Bu esa ularni oddiy qo'lda boshqariladigan qo'g'irchoqlardan keskin farqlantiradi.

Ikkinchidan, marionetka teatri ko'pincha murakkab sahna dekoratsiyalari, chiroqlar va musiqa bilan uyg'unlashib, tomoshabinlarga hayratlanarli vizual effektlar taqdim etadi. Iplar yordamida boshqariladigan qo'g'irchoqlar odamlarga o'xshash ravon harakat qilishi mumkin, bu esa sahna san'atining chuqurroq hissiy va estetik ta'sirini yaratadi.

Uchinchidan, marionetka san'ati ko'pincha **falsafiy, satirik yoki ijtimoiy-tanqidiy** mazmun kasb etadi. O'rta asrlardan boshlab, marionetkalar orqali qirollar, siyosatchilar yoki jamiyatdagi muammolar hajv qilingan. Masalan, Yevropada marionetkalar yordamida xalqning ichki kechinmalari, orzu-umidlari va tanqidiy fikrlari ifodalangan.

Marionetkalar iplar orqali boshqarilishi sababi bu teatr turining vizual va texnik imkoniyatlarini kengaytirishidir. Iplar yordamida qo'g'irchoq **yanada tabiiy va realistik harakat** qilishi mumkin, bu esa sahna harakatlariga joziba bag'ishlaydi. Masalan, inson yurganida, sakraganda yoki qandaydir murakkab harakatlarni bajarganda, marionetkaning iplar orqali boshqarilishi bunday harakatlarni taqlid qilish

imkonini beradi. Shu bilan birga, iplar marionetka harakatlarini nozikroq va nazorat ostida ushlab turish uchun ham kerak.

Marionetka teatrini ko‘pincha **"ipli qo‘g‘irchoq teatri"** deb ham atashadi. Bu nom aynan ushbu san‘at turining o‘ziga xosligini ifodalaydi. Chunki boshqa qo‘g‘irchoq teatrlari qo‘lda, tayoqchalar yoki ichidan boshqariladigan mexanizmlar yordamida ishlasa, marionetkalar iplar orqali boshqariladi.

Tarixiy jihatdan, marionetka san‘ati nafaqat o‘yin-kulgi, balki **ijtimoiy va siyosiy muammolarni tanqid qilish**, xalq dardini ifodalash vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Masalan, XVIII-XIX asrlarda Yevropa davlatlarida marionetkalar orqali hukmdorlar hajv qilingan, Osiyoda esa bu san‘at diniy va falsafiy g‘oyalarni yetkazish uchun ishlatilgan.

O‘zbekistonda ham marionetka san‘ati o‘ziga xos tarixiy ildizlarga ega. Milliy qo‘g‘irchoq teatri, jumladan, marionetkalar yordamida ijro etiladigan sahna asarlari xalq og‘zaki ijodi, milliy qadriyatlar va axloqiy o‘gitlar bilan chambarchas bog‘langan. Bu san‘at turi ko‘pincha milliy urf-odatlarini saqlash va kelajak avlodga yetkazish vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Marionetka teatri insoniyat madaniyatining eng qadimiy san‘at turlaridan biri bo‘lib, u faqatgina ko‘ngilochar vosita emas, balki jamiyat hayotining aks-sadosi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ushbu san‘at turi turli xalqlarning milliy an‘analari, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy masalalarini sahna orqali aks ettiradi. Marionetka teatri nafaqat bolalar auditoriyasiga, balki kattalar uchun ham mo‘ljallangan bo‘lib, u jamiyatning turli qatlamlari bilan uzviy bog‘langan. Marionetka boshqa **qo‘g‘irchoq teatr** janrlaridan bir qator muhim jihatlari bilan ajralib turadi. Eng avvalo, marionetkalar iplar yoki tayoqchalar yordamida harakatlantiriladi, bu esa sahnadagi harakatlarni aniq va ravon bajarish imkonini beradi. Bundan tashqari, marionetka teatri odatda **chuqur falsafiy va satirik mazmunga** ega bo‘lib, ijtimoiy masalalarni yengil hajv va ramziy obrazlar orqali ochib berishi bilan ajralib turadi. Tarixan, marionetka san‘ati nafaqat o‘yin-kulgi uchun, balki **ijtimoiy va siyosiy muammolarni tanqid qilish**, xalq dardini ifodalash vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Masalan, Yevropada o‘rta asrlarda marionetka tomoshalari orqali qirollar va hukmdorlar hajv qilingan, Osiyoda esa u diniy va falsafiy g‘oyalarni yetkazish vositasi bo‘lib xizmat qilgan. O‘zbekistonda ham marionetka san‘ati o‘ziga xos tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, xalq og‘zaki ijodi bilan uzviy bog‘langan. An‘anaviy O‘zbek qo‘g‘irchoq teatri, jumladan, marionetkalar yordamida ijro etiladigan sahna asarlari, milliy qadriyatlar, axloqiy o‘gitlar va tarixiy voqealarni xalq orasida targ‘ib qilgan. Shu jihatdan olib qaraganda, marionetka san‘ati teatr va jamiyat o‘rtasida mustahkam ko‘prik vazifasini bajaradi. U orqali odamlar **madaniy o‘zlikni anglash**, ijtimoiy masalalarni muhokama qilish va turli tarixiy voqealarga o‘z munosabatini bildirish imkoniga ega bo‘ladilar. Bugungi kunda ham marionetka san‘ati jahon miqyosida rivojlanishda davom etib, yangi texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar bilan boyib bormoqda.

Ushbu maqolada marionetka san‘atining madaniy va ijtimoiy ahamiyati, uning teatr san‘ati bilan aloqasi, shuningdek, zamonaviy jamiyatdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida marionetka san‘atining tarixi, uning rivojlanish bosqichlari hamda teatr va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik masalalari ko‘rib chiqiladi.

NATIJARLAR

Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, marionetka san'ati teatr va jamiyat o'rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. **Madaniy meros va identifikatsiya vositasi sifatida marionetka san'ati.** Marionetka teatri turli xalqlarning madaniy merosini saqlash va avlodlarga yetkazishda katta ahamiyatga ega. Uning orqali an'anaviy ertaklar, mifologik obrazlar va tarixiy voqealar sahnaga olib chiqiladi. Shu tariqa, marionetka san'ati milliy identifikatsiyaning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

2. **Ijtimoiy tarbiya va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish.** Marionetka spektakllari ko'pincha axloqiy va tarbiyaviy g'oyalarni o'z ichiga oladi. Ular orqali bolalar va kattalarga yaxshi va yomon tushunchalari, adolat, do'stlik va insoniylik qadriyatlari singdiriladi. Ushbu spektakllar yosh avlodning ijtimoiy ongini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. **Teatr san'atining ijtimoiy ta'siri.** Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, marionetka san'ati teatrning eng qadimgi shakllaridan biri bo'lib, u jamiyatdagi turli ijtimoiy muammolarni yoritish va muhokama qilish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Xususan, zamonaviy marionetka spektakllarida ekologiya, inson huquqlari va gender tengligi kabi dolzarb mavzular ko'tarilmoqda.

4. **Pedagogik va psixologik ta'sir.** Marionetka teatrining ta'lim jarayonida qo'llanilishi o'quvchilarning qiziqishini oshirish, ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirish va o'z fikrlarini erkin ifoda etishlariga yordam beradi. Shuningdek, psixologik jihatdan marionetka san'ati insonning hissiy dunyosiga ta'sir etib, stressni kamaytirish va ruhiy holatni yaxshilashga ko'maklashadi.

5. **Zamonaviy teatr va innovatsiyalar.** Texnologik taraqqiyot natijasida marionetka san'ati ham yangi bosqichga o'tdi. Lazer proyeksiyalari, robotlashtirilgan qo'g'irchoqlar va virtual teatr elementlari marionetka spektakllarining imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu esa uning teatr san'atidagi ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, marionetka san'ati nafaqat teatrning ajralmas qismi, balki jamiyatdagi muhim ijtimoiy-madaniy vositalardan biri sifatida ham e'tirof etilishi lozim.

MUHOKAMA

Marionetka san'ati uzoq tarixga ega bo'lib, uning kelib chiqishi qadimgi sivilizatsiyalar davriga borib taqaladi. Arxeologik topilmalar shuni ko'rsatadiki, Misr, Yunoniston va Hindistonda ilk marionetkalar miloddan avvalgi asrlarda mavjud bo'lgan. Ushbu san'at turi dastlab diniy marosimlarda va mifologik voqealarni sahnalashtirish uchun ishlatilgan. Misol uchun, qadimgi Misrda marionetkalar ibodatxonalarda ma'naviy ta'lim berish vositasi sifatida ishlatilgan bo'lsa, Hindistonda esa Ramayana va Mahabharata asarlarining syujetlari marionetka teatri orqali ifodalangan.

O'rta asrlarga kelib, marionetka san'ati butun Yevropa bo'ylab keng tarqaldi. XIV-XV asrlarda Italiyada paydo bo'lgan "Commedia dell'arte" uslubida marionetkalardan foydalangan holda jamoatchilikka ijtimoiy hajviy spektakllar namoyish etilgan. Bu davrda marionetka teatri oddiy xalq uchun tushunarli va qulay

madaniy ko‘ngilochar vositaga aylandi. Ayniqsa, fransuz va ingliz marionetka teatrlari ijtimoiy tanqid va siyosiy satira vositasi sifatida ommalashdi.

XVIII asrga kelib, marionetka san‘ati yanada rivojlandi va jamiyatda chuqur ijtimoiy ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, Germaniyada "Kasperle" deb nomlanuvchi an‘anaviy qo‘g‘irchoq teatri shakllandi. Bu spektakllar orqali bolalar va kattalarga axloqiy saboqlar berildi. Shuningdek, marionetka teatrining rivojlanishi bilan turli texnikalar, masalan, simli va qo‘l qo‘g‘irchoqlari paydo bo‘ldi. XX asrga kelib, marionetka san‘ati ko‘plab yangi texnologiyalar bilan boyitildi. Televideniye va kinoning rivojlanishi bilan marionetkalar nafaqat sahna san‘ati balki multimedia mahsulotlari sifatida ham keng qo‘llanila boshlandi. Masalan, Jim Henson tomonidan yaratilgan "Muppets" marionetkalari butun dunyoda mashhurlikka erishdi va marionetka san‘atining yangi yo‘nalishini belgilab berdi.

Zamonaviy marionetka san‘ati turli ijtimoiy mavzularni yoritishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Ko‘plab teatr guruhlar ekologiya, inson huquqlari va gender tengligi mavzularini ko‘tarib chiqmoqda. Masalan, 2019 yilda Parijda tashkil etilgan "L'Ecole des Marionnettes" studiyasi orqali global iqlim o‘zgarishi va atrof-muhitni muhofaza qilish mavzularida spektakllar namoyish qilinmoqda.

Marionetka san‘atining pedagogik ahamiyati ham alohida e‘tiborga loyiqdir. U bolalar va o‘smirlarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, ularning axloqiy tarbiyasiga ta’sir qilish uchun samarali vosita hisoblanadi. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, marionetka spektakllari orqali bolalar nutq qobiliyatini rivojlantirish, ijtimoiy muammolarni tushunish va muloqot qilish ko‘nikmalarini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, marionetka san‘ati psixologik terapiya vositasi sifatida ham qo‘llaniladi. Ko‘plab psixologlar va terapevtlar bu usul yordamida bolalar va kattalarning stress va hissiy muammolarini bartaraf etish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqmoqda. Masalan, 2021 yilda Londonda o‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, marionetka terapiyasi autizm spektri buzilishi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda samarali ekanligi aniqlangan.

Marionetka teatri ijtimoiy muammolarni hal qilishda ham o‘z o‘rniga ega. Dunyoning turli burchaklarida qochqinlar, kam ta’minlangan oilalar va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun maxsus marionetka spektakllari tashkil etilmoqda. Masalan, UNICEF tomonidan 2020 yilda Suriyadagi bolalar uchun tashkil etilgan teatr loyihasi orqali urushdan zarar ko‘rgan bolalarga psixologik yordam ko‘rsatildi. Shuningdek, marionetka san‘ati iqtisodiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Jahon miqyosida teatr va madaniy tadbirlar orqali bu soha milliardlab dollar daromad keltiradi. Masalan, 2022 yilda AQShda marionetka teatrlarining iqtisodiy ta’siri bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, bu soha yillik 1,5 milliard dollar daromad keltirgan.

Yuqoridagi ma’lumotlardan kelib chiqib, marionetka san‘ati nafaqat madaniy merosning bir qismi, balki jamiyat taraqqiyotida muhim rol o‘ynovchi vosita ekanligini ko‘rish mumkin. Uning rivojlanishi va ommalashishi uchun zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan yangi innovatsion yondashuvlar zarur. Bugungi kunda virtual marionetkalar, animatsion texnologiyalar va sun’iy intellekt asosida yaratilgan teatrlar ushbu san‘at turining kelajagini belgilab bermoqda. Marionetka san‘ati madaniyat va jamiyat o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajarib kelmoqda. U insoniyat tarixida madaniy,

ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan katta ahamiyatga ega bo‘lib, kelajakda ham muhim rol o‘ynashda davom etishi kutilmoqda. Uning pedagogik, terapevtik va ijodiy imkoniyatlari jamiyatning har bir qatlamiga ta’sir qilish kuchiga ega. Shu sababli, marionetka san’atini yanada rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash uchun davlat va nodavlat tashkilotlar tomonidan maxsus dasturlar ishlab chiqilishi lozim.

XXI asrda marionetka san’ati global madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi. Bugungi kunda xalqaro festivallar, onlayn marionetka spektakllari va innovatsion teatr texnologiyalari tufayli bu san’at turi yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Shu boisdan, uning kelajagi yorqin bo‘lib, teatr san’ati va jamiyat o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashda davom etishi aniq.

XULOSA

Marionetka san’ati jamiyat madaniy merosi va san’atining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu san’at turi asrlar davomida insonlarning estetik dunyoqarashi va ijtimoiy hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatib kelmoqda. Marionetka teatrlari turli xalqlarning milliy urf-odatlarini va qadriyatlarini aks ettiruvchi sahna asarlarini namoyish etish orqali madaniy aloqalarni mustahkamlaydi. Marionetkalar yordamida ijodkorlar murakkab ijtimoiy mavzularni yengil uslubda yetkazishga muvaffaq bo‘lishadi. Ularning ta’sir kuchi bolalar va kattalar uchun birdek kuchli bo‘lib, axloqiy qoidalar, tarixiy voqealar va zamonaviy muammolarni aks ettirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. 18-19-asrlarda Yevropa davlatlarida marionetka san’ati ijtimoiy tanqidning bir vositasi sifatida ham keng qo‘llanilgan.

Bugungi kunda marionetka san’ati yangi texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda rivojlanmoqda. Shuningdek, bu san’at turi turli pedagogik va terapevtik jarayonlarda ham qo‘llanilmoqda. Ayrim tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, marionetka spektakllari psixologik reabilitatsiya va ijtimoiy moslashuv jarayonlarida samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, marionetka san’ati teatr va jamiyat o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. U faqatgina tomosha qilish uchun emas, balki inson ruhiyatini o‘stirish, madaniy aloqalarni rivojlantirish va jamiyat muammolarini yoritish uchun ham xizmat qiladi. Shuning uchun ham ushbu san’at turini yanada rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash muhim masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abduqodirov, A. **Marionetka san’ati va uning tarixi**. – Toshkent: Fan, 2015. – 240 b.
2. Axmedov, S. **Teatr san’ati va uning rivojlanishi**. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018. – 312 b.
3. Yoqubov, M. **Madaniyat va san’atning ijtimoiy ahamiyati**. – Samarqand: Zarafshon, 2020. – 280 b.
4. Karimova, N. **Bolalar teatrining pedagogik ahamiyati**. – Buxoro: Buxoro nashriyoti, 2019. – 256 b.
5. Ismoilov, H. **An’anaviy teatr va uning zamonaviy talqini**. – Nukus: Qoraqalpoq, 2017. – 198 b.
6. Tursunov, R. **San’atshunoslik asoslari**. – Toshkent: Universitet, 2016. – 350 b.

7. Sodiqova, Z. **O‘zbek xalq tomosha san’ati**. – Andijon: Andijon nashriyoti, 2021. – 220 b.
8. Hasanov, D. **Madaniy meros va teatr an’analari**. – Namangan: Namangan nashriyoti, 2019. – 275 b.
9. Qodirova, F. **Marionetka san’atining jahon madaniyatidagi o‘rni**. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – 290 b.
10. Usmonov, B. **Teatr turlari va ularning jamiyatga ta’siri**. – Farg‘ona: Farg‘ona nashriyoti, 2020. – 230 b.